

SYNPUNKTER PÅ KOMMUNISMENS UTRIKESPOLITISKA TEORI

Klaus Törnudd

Om någon vid tiden för oktoberrevolutionen i Ryssland hade frågat efter kommunismens utrikespolitiska teori, så hade svaret antagligen blivit ganska kortfattat. Kommunismens klassiker, Marx och Engels, hade främst intresserat sig för ekonomiska frågor, klasskamp och revolution. Lenin och Trocki hade visserligen uttalat sig i utrikespolitiska frågor, men de hade huvudsakligen varit intresserade av att bygga upp grunden för en revolution i Ryssland och i andra hand i övriga länder. Under den första tiden efter revolutionen hade man också förhoppningar om att revolutionen skulle sprida sig till flere andra länder. Sedan både första världskriget och inbördeskrigen i Ryssland hade avstannat, stod man emellertid inför ett nytt problem: hur skulle relationerna till kapitalistiska stater definieras och anpassas till den allmänna kommunistiska ideologin? Ännu mera komplicerat har problemet blivit efter andra världskriget, då det samtidigt finns kapitalistiska stater och flere stater med kommunistpartierna i härskande ställning.

Att en teori småningom skulle utvecklas var oundvikligt. Kommunismen är en till den grad total världsåskådning, att den helt enkelt inte kunde underlåta att förklara också de utrikespolitiska relationerna mellan stater, i synnerhet så snart det fanns en stat där revolutionen hade segrat. Med det här vill jag inte ta ställning till den i västerlandet debatterade frågan om ideologi eller nationalintresse som motivationsfaktor i den sovjetiska politiken överhuvud, men det är skäl att minnas att ideologin i varje fall har en stor betydelse. Man behöver bara tänka på den centrala ställning ideologin tillerkännes i både Sovjetunionen och andra senare tillkomna folkdemokratiska stater. Kommunismens klassiker bevarar sitt inflytande i vår tid, de läses och studeras i skolor och i otaliga studiecirklar och kurser. Ideologins betydelse inskärpes ständigt, senast t. ex. i flere av de appeller, som sovjetpartiets centralkommitté utfärdade till 41-årsjubileet av oktoberrevolutionen, och där det talas om marxismen—leninismen som revolutionens segrande banér.

Man kan också göra skillnad mellan deskriptiv och normativ ideologi. Också i situationer där den normativa ideologin inte föreskriver handlings-

sättet och där andra faktorer inverkar på politiska beslut, så sker allting i en tankevärld, som tillhör den deskriptiva ideologin.

Det talas mycket om „skapande marxism”, om nödvändigheten att bygga vidare på de klassiska författarnas läror, men fortfarande är de stora lärofäderna så nära i tiden och respekten för dem så stor, att kommunisterna så ofta som möjligt hänvisar direkt till dem. Beträffande utrikespolitiken kan man emellertid knappast gå längre bakåt i tiden än till Lenin, som ju i synnerhet genom sin skrift om imperialismen som kapitalismens högsta stadium har lagt grunden för stora delar av den aktuella utrikespolitiska teorin. Enligt Lenin är imperialismen det stadium av kapitalism, som domineras av monopol och finanskapital samt karaktäriseras av kapitalexport och jordens uppdelning mellan internationella truster. Imperialismen innehåller inre motsättningar, en allt häftigare strid om marknader, den leder till världens uppdelning i förtryckarländer och exploaterade, undertryckta länder. Kapitalismens ojämna utveckling, som redan tidigare hade förklarats vara en utvecklingslag, blir ännu tydligare under imperialismens period. Den ökade rivaliteten och kapitalismens brist på stabilitet gör att imperialismen måste leda till krig.

Enligt kommunistisk uppfattning upplever världen just nu imperialismens epok. Båda världskrigen har uppfattats som imperialistiska krig. Vad andra världskriget beträffar, är det emellertid före angreppet på Sovjetunionen år 1941 och under efterkrigsperioden som dess imperialistiska karaktär har framhävts. Som ett slags allmän utgångspunkt för den nuvarande världs-uppfattningen kan man betrakta Ždanovs tal om den internationella situationen av år 1947.¹⁾ Där betonas, att motsättningarna mellan de kapitalistiska staterna ständigt skärpes, men samtidigt förklaras att Förenta staterna redan har skaffat sig en avgörande ledning och dominans över hela det s. k. kapitalistiska lägret. Konflikterna och stridigheterna mellan kapitaliststaterna försiggår så att säga inom ramen för den allmänna amerikanska dominansen. Det brukar betonas, att den moderna kapitalismen är en döende kapitalism av speciellt parasitisk och reaktionär typ, att monopolen fullständigt behärskar statsapparaten i de kapitalistiska länderna och att krigsförberedelser och krig är den amerikanska imperialismens enda medel för att tillförsäkra sig högsta möjliga affärsvinster.

Den grundläggande läran om imperialismen har knappast förändrats sedan Lenins dagar, men man har således gett den ett aktuellare och konkretare innehåll. Ur läran om imperialismen har man också härlett de flesta termer och principer, som utmärker den kommunistiska utrikespolitiken.

Man brukar tala om två läger, det kapitalistiska lägret och det socialistiska lägret, som uppstod i och med oktoberrevolutionen. Enligt det dialektiska utvecklingschemat förutser kommunisterna, att det kapitalistiska lägret små-

ningom kommer att försvinna från jorden. Till en början utgjordes det socialistiska lägret bara av ett enda land, Sovjetunionen, och därför präglades också slagordet „socialism i ett land” av Stalin, som i motsats till Troeckij ville låta omsorgen om utvecklingen inom Sovjetunionen gå före arbetet på att hålla i gång en permanent revolution. Termen godkändes vid 14 partikongressen år 1925. Stalin gav en närmare förklaring av vad som menades med socialism i ett land, då han gjorde skillnad mellan *full seger* och *slutgiltig seger* för socialismen i ett enda land. Full seger var enligt honom fullkomligt möjlig i Sovjetunionen under rådande förhållanden i utlandet, medan slutgiltig seger åsyftar fullständig garanti mot intervention utifrån. Den segern är inte vunnin förrän revolutionen har segrat i hela världen.²⁾ Det har också förklarats, att socialismen har vunnit full seger i Sovjetunionen, medan de folkdemokratiska staterna ännu håller på att förverkliga socialismen.

Efter andra världskriget sade Stalin t. o. m. vid ett tillfälle att det var möjligt att etablera ett kommunistiskt samhälle i ett enda land, men detta yttrande har kommit att stå isolerat. De har inte senare bekräftats på något sätt.³⁾

Nära sammanhängande med slagordet „socialism i ett land” har föreställningen om en kapitalistisk omringning alltid varit. Begreppet åskådliggör hur den kapitalistiska omvärlden betraktas såsom en i grund fiendlig miljö, mot vilken man alltid måste vara på sin vakt. Den klassmotsättning och den djupa fiendskap mot det kapitalistiska samhället, som ständigt betonas i den kommunistiska uppfostran, finner här sitt uttryck i en oblidkelig misstänksamhet mot alla kapitalistiska stater och deras avsikter.

Efter andra världskriget har Sovjetunionen blivit omgiven av många vänligt sinnade stater, flere av dem med folkdemokratisk regim. Då kan man inte mera tala om socialism i ett land, och man kunde ju vänta sig att också den kapitalistiska omringningen skulle anses ha försvunnit. Det har den emellertid inte utan vidare gjort. År 1951 förklarades det i en mycket auktoritativ sovjetisk artikel, att kapitalistisk omringning inte är ett geografiskt utan ett politiskt begrepp, som helt enkelt betyder att det finns ett socialistiskt land och flere kapitalistiska länder, vilka förbereder krig mot det socialistiska lägret. Senare förklaras det också, att den kapitalistiska omringningen och krigsfaran kan elimineras bara genom seger för en socialistisk revolution åtminstone i några stora länder.⁴⁾ Här anknytes alltså frågan om den kapitalistiska omringningen till en fråga om maktbalans. Om det socialistiska lägret känner sig tillräckligt starkt, kan det hända, att man inte mera behöver tala om någon omringning, även om det återstår kapitalistiska länder på jorden. Uppfattningen av begreppet som ett politiskt begrepp tillåter å andra sidan naturligtvis att det användes så länge ett enda land är kapitalistiskt.

Begreppet kapitalistisk omringning har fått en varierande användning, som visar att det inte har definierats rent objektivt på basen av förefintligheten av kapitalistiska och socialistiska länder. I praktiken har bruket av termen kapitalistisk omringning växlat med förändringar i den sovjetiska utrikespolitiken, inte med förändringar i olika länders politiska regimer. Man har talat om kapitalistisk omringning framför allt under sådana tider, då Sovjetunionen har haft en isolationistisk attityd till omvärlden, och gränsdragningen mellan de två lägren, det kapitalistiska och det socialistiska, har varit skarp. Det här gäller t. ex. perioden före Stalins död. Senare har Sovjetunionen ändrat sin utrikespolitik, börjat hävda sin stormaktsställning bl. a. genom att ivrigt utveckla kontakterna med utlandet, ta del i internationellt samarbete, tävla med västmakterna på olika områden osv. Med ett psykologiskt skickligt drag har Sovjetunionen associerat sig med majoriteten av hela världens befolkning genom att i viss mån åsidosätta den gamla indelningen i de två lägren och i stället tala om en fredszon, där det socialistiska lägret utgör kärnan, men som omfattar också andra länder, t. ex. Finland och Indien.

Molotov talade ännu vid 20 partikongressen om kapitalistisk omringning, men för övrigt har den nyssnämnda förändringen i utrikespolitiken lett till att uttrycket användes mindre och mindre, och man har börjat förklara, att det inte kan användas i samma bemärkelse som förut. Ett mer eller mindre definitivt slopande av begreppet skedde så sent som år 1958. I en artikel i *Krasnaja Zvezda* från vintern 1958 sades det att begreppet är föråldrat, man kan inte använda det mera då det socialistiska lägret omfattar en tredjedel av jordens befolkning och omges av en fredszon som omfattar dess majoritet.⁵⁾ Enligt den tidigare teorin skulle man ju mycket väl kunna tala om kapitalistisk omringning, men tydligen tycker man att det låter alltför defensivt och passivt för att motsvara Sovjetunionens nuvarande roll i världspolitik.

Läran om den kapitalistiska omringningen var förstas alltid förbunden med tanken på fara för angrepp utifrån på det unga sovjetiska samhället. Faran för angrepp sammanhängde ofta med teorin om krigets oundviklighet.

För en förståelse av teorin om krigets oundviklighet måste man först av allt ha klart för sig, att ordet „oundviklig” i det här sammanhanget inte har en absolut deterministisk utan en „dialektisk” betydelse. Såsom de marxistiska historiska lagarna uppfattas, betyder oundvikligheten inte att någonting absolut inte *kan* förhindras utan att människorna, drivna av samhällets utvecklingslagar, inte *kommer att* förhindra det.

Enligt Lenins ursprungliga teori om imperialismen skulle motsättningarna leda till krig *mellan* de kapitalistiska staterna, varigenom kapitalismen också försvagas, så att proletariet småningom kan segra genom revolution. Men Lenin förutsåg senare också att denna tillväxt av den kommunistiska rörelsens makt kan skärpa motsättningarna mellan kapitalism och kommunism

till den grad, att kapitalismen i sin kamp för livet också kommer att angripa proletariatet. Under de första åren efter oktoberrevolutionen betonade Lenin ofta den här sidan av utvecklingen, vilket framgår t. ex. av Lenins kända yttrande:

„Vi lever inte endast i en stat utan även i ett system av stater, och sovjetrepublikens existens sida vid sida med de imperialistiska staterna för en längre tid är otänkbar. Slutligen kommer antingen den ena eller den andra att segra. Och innan detta slut inbryter, kommer en rad av de mest förskräckliga sammanstötningar mellan sovjetrepubliken och de borgerliga staterna att vara oundviklig”. 6)

Hur oundvikligt man än ansåg kriget vara, önskade man i Sovjetunionen fördröja det så länge som möjligt och drev under 1920-talet en radikal nedrustningspolitik. I kommunistiska internationalens program av år 1928 framhåves på nytt, att krig inte kan avskaffas utan kapitalismens fullständiga utrotande: „proletära inbördeskrig mot bourgeoisien, den proletära diktaturens krig mot borgerliga stater och mot världskapitalismen, och nationella revolutionära krig av undertryckta folk mot imperialismen är alla oundvikliga och revolutionära”. Man började göra en distinktion mellan rättvisa och orättvisa krig, å ena sidan proletariatets krig mot imperialismen och å andra sidan imperialistiska krig. Däremot förlorades och utsuddades samtidigt distinktionen mellan de två formerna av imperialistiska krig, således krig mellan kapitalistiska stater och krig mellan kapitaliststater och proletariat.

Möjligheten att undvika krig och krigets oundviklighet är två sidor av samma sak i dialektiken, och därför går det lätt och smidigt att skifta från ett framhävande av den ena till den andra. Under 1930-talet betonades på sovjetiskt håll temat om krigets oundviklighet. I sitt tal inför kommunistiska internationalen år 1936 förnekade Dimitrov till och med bestämt att krig är något oundvikligt och yttrade sig i hårda ordalag om „fatalister” och „doktrinärer”, vilka inte ser de starka fredskrafterna som kan förhindra kriget.

I Stalins ex post-analys av andra världskriget framhävdes däremot, att det var ett „oundvikligt resultat av utvecklingen av världens ekonomiska och politiska krafter på basen av modern monopolkapitalism” och att „militära katastrofer inte kan undvikas under nuvarande kapitalistiska förhållanden”. 7) Under den följande efterkrigsperioden förblev teorin om krig i huvudsak oförändrad. Den kommunistiska rörelsen har oftast betonat möjligheten att undvika krig och organiserat en stor internationell fredskampanj, som förenats med våldsamma anklagelser mot imperialisterna, främst Förenta staterna. Det var då främst fråga om krig mellan de två lägren. I sin sista bok, som publicerades år 1952, förklarade Stalin, att fredsrörelsen sannolikt kan förhindra ett visst krig och åtminstone tillfälligt bevara freden, men krig i *allmänhet* mellan de kapitalistiska länderna var oundvikliga så länge imperialismen fanns kvar. Här återgick Stalin således till den ursprungliga leninistiska

teorin och framhävde oundvikligheten av krig *mellan* de kapitalistiska staterna, eftersom det imperialistiska blockets gemensamma fientlighet mot de socialistiska staterna inte förslog för att utrota antagonismerna och motsättningarna inom blocket. 8) Det här innebar inte någon brytning med den tidigare fredskampanjen utan kanske en viss skiftning av fokus, som markerar övergången till propagandan för fredlig samexistens.

Vid 20 partikongressen i februari 1956 förklarade Hruščëv, att den internationella situationen har förändrats så mycket sedan Lenins dagar, att den tidigare fullt korrekta teorin om krigets oundviklighet i någon mån måste revideras. Han sade bl. a.:

„Så länge imperialismen existerar, kommer också den ekonomiska bas som ger upphov till krig att finnas kvar. Av den orsaken måste vi visa den största vaksamhet. Så länge kapitalismen lever kvar i världen, kommer reaktionära krafter, som representerar de kapitalistiska monopolens intressen, att fortsätta sin strävan till militärt hasardspel och aggression, och de kan sätta i gång ett krig. Men krig är inte fatalistiskt oundvikligt. I dag finns det mäktiga sociala och politiska krafter med betydande medel att hindra imperialisterna från att börja krig, och om de försöker göra det, ge en förkrossande motstöt åt angriparna och komma deras äventyrliga planer på skam”. 9)

Eftersom oundvikligheten överhuvud inte uppfattas som något „fatalistiskt” i den marxistiska dialektiken, kan man förmoda, att uttrycket „fatalistiskt oundvikligt”, som är tautologiskt för en marxist, närmast är riktat till yttervärlden, som inte är skolad i dialektik. Det egentliga nya i Hruščëvs uttalande sammanhänger med att här igen har utsuddats distinktionen mellan inter-kapitalistiska krig och krig mellan kapitalister och proletariat. Av Lenins teori, som just hade bekräftats av Stalin, återstår endast att krig fortfarande är möjligt, vilket alltså är betydligt mindre än vad Lenin ursprungligen avsåg. Medan Stalin i sin fredskampanj framför allt var intresserad av undvikande av krig mellan de två lägren, men samtidigt mycket väl kunde fortsätta att vänta sig krig mellan de kapitalistiska staterna, försöker Hruščëv skapa intrycket av att också olika individuella krig mellan de kapitalistiska staterna kan förhindras ända tills kapitalismen helt har försvunnit och därmed faran för krig definitivt övervunnits. Att det redan under Stalins tid hade rätt olika meningar om värdet av Lenins ursprungliga teori om krigets oundviklighet synes framgå av inledningsorden i Stalins resonemang av år 1952: „Vissa kamrater gör gällande...”

Hruščëvs förnyelse av teorin förefaller att vara motiverad av den senaste militärtekniska utvecklingen. I den nuvarande bipolära världspolitiska situationen är krig inom de två blocken högst osannolika, och utvecklingen av de nyaste vapnen har gjort båda parterna mycket ovilliga att börja eller framprovocera ett krig. Medan det förefaller som om Stalin aldrig till fullo hade insett atomvapnets revolutionerande inflytande på det strategiska och utrikes-

politiska tänkandet, har Hruščëv flere gånger tagit fasta på de moderna vapnens betydelse. Han har ofta uttalat sin övertygelse om att ett nytt krig betyder slutet för kapitalismen i hela världen redan av den orsaken, att massorna omedelbart kommer att resa sig och krossa kapitalismen, då den börjar krig. Också för kommunismen kunde atomkriget emellertid vara ganska fördärvbringande. Under nuvarande förhållanden föredrar han naturligt nog att uppnå socialismens mål med fredliga medel och anser utsikterna vara goda. Atomkriget har förstört dialektiken.

Redan före den senaste ändringen i teorin om kriget oundviklighet började den kommunistiska utrikespolitiken ge en mycket framträdande plats åt slagordet „fredlig samexistens”. Denna term framföres som princip för relationer mellan stater från de två olika lägren, medan relationer mellan staterna inom det socialistiska lägret skall basera sig på principen om proletär internationalism. Det har uttryckligen påpekats, att termen fredlig samexistens enligt kommunistisk terminologi inte får användas för att beskriva relationerna mellan stater med samma samhällssystem.

Det talas ofta om fredlig samexistens i gemensamma uttalanden, som har gjorts av kommunistiska och icke-kommunistiska statsmän. Just den termen har av naturliga skäl ägnats ganska mycken uppmärksamhet också i västerlandet. Till exempel den interparlamentariska konferensen som hölls i Helsingfors i augusti 1955 ägnade en lång debatt åt den fredliga samexistensens juridiska och moraliska principer. Eftersom uttrycket har använts i både öst och väst kan man vänta sig att det har definierats på olika sätt, men också om man håller sig enbart till det kommunistiska språkbruket visar det sig, att det har fått flere olika betydelser. Termen har präglats i Sovjetunionen och torde ha använts första gången av Trockij ett par veckor efter oktoberrevolutionen.

Kommunistiska utredningar av den fredliga samexistensens teori brukar emellertid gå tillbaka till Lenin, och man talar nuförtiden gärna om den „leninistiska principen om fredlig samexistens”. I själva verket har Lenin aldrig själv använt uttrycket „fredlig samexistens”, fast han en gång i en intervju talade om „fredlig samlevnad med folken”.¹⁰⁾ Man kan tvärtom erinra om Lenins kända yttrande från mars 1919, då både han och andra ledande bolsjeviker ännu väntade sig att det revolutionära kriget skulle utbreda sig till andra länder (se sidan 57).

Viktigare för alla moderna förklaringar om den fredliga samexistensen som en leninistisk teori är emellertid hänvisningen till Lenins lag om kapitalismens ojämna utveckling.

Det är ju ganska lätt att konstatera, att kapitalismen inte utvecklar sig jämnt i alla länder. Lenin gjorde också den här observationen och skrev under första världskriget, att olikmässigheten i den ekonomiska och politiska

utvecklingen är en ovillkorlig lag för kapitalismen. Av denna olikmässiga utveckling följer naturligtvis, att socialismen till en början kan segra i några få eller till och med i ett enskilt kapitalistiskt land. Under sovjetstatens första år nedtystades småningom den opposition, som leddes av Trockij och som ansåg det nödvändigt att omedelbart fortsätta med den revolutionära verksamheten i hela världen. Sovjetunionen utvecklades vidare enligt principen „socialism i ett land” och lagen om kapitalismens ojämna utveckling har blivit en hörnsten i den marxistisk-leninistiska världsåskådningen. Den marxistiska historieanalysen har ju samtidigt alltid hävdad, att socialismens slutliga seger i hela världen är oundviklig. Då revolutionen således först segrar i något enstaka land, medan det ännu finns kapitalistiska stater kvar, och det inte är krig hela tiden, blir den fredliga samexistensen mellan dem en *oundviklig* fas i den historiska utvecklingen. I den här bemärkelsen är den fredliga samexistensen således en beskrivning av situationen från och med den första proletära revolutionens seger tills kapitalismen helt har försvunnit från jorden — så länge det inte är krig. Enligt den här definitionen har t. ex. Sovjetunionen levat i fredlig samexistens sedan 1919 med undantag för kriget med några stater under perioden 1939—1945.

Orsaken till att termen nuförtiden envist härledes från Lenin är tydligen att den därigenom vinner i prestige och dessutom blir direkt förknippad med tesen om kapitalismens slutliga oundvikliga försvinnande. Ingen marxistisk teoretiker har gjort någon noggrann uppskattning av den oundvikliga samexistensperiodens längd. I motsats till Lenins yttrande av år 1919 sade Stalin år 1925, att den tid det dröjer innan hela världen blir socialistisk säkert kommer att vara långvarig. Lenin själv har dessutom i annat sammanhang varnat för förutsägelser om tidpunkten för revolution i andra delar av världen. Icke desto mindre sade Hruščëv i en televisionsutsändning till Förenta staterna i juni 1957 „era barnbarn i Amerika kommer att leva under socialism”.

Moderna kommunistiska förklaringar av principen om fredlig samexistens brukar ofta börja med ett doktrinärt framhävande av att den är ett oundvikligt fenomen, men sedan glider resonemanget vanligen över till ett annat plan, där samexistensen har mera specifika kännetecken. Så länge den endast härledes ur lagen om kapitalismens ojämna utveckling, och varje historisk situation utan krig kallas fredlig samexistens, är termen inte alltid så brukbar som ett politiskt instrument. I den bemärkelsen kan det bli svårt att använda den som bas för överenskommelser eller deklarationer av stater i öst och väst. Västerländska statsmän är inte vana att operera med „historiska utvecklingslagar”, allra minst om dessa lagar leder till deras eget samhällsystems försvinnande.

Kanske just för att underlätta termens accepterande utanför den kommunistiska rörelsen brukar ofta också ett annat argument användas, som ger

den fredliga samexistensen en likadan allmänt deskriptiv betydelse som den doktrinära härledningen ger. Detta argument vädjar till „sunda förnuftet”, t. ex. i formen „det finns gott om plats på jorden, varför skulle man då föra krig” eller „historien har visat att fredlig samexistens är möjlig”. Det är då inte alls fråga om periodens början eller slut, och varje anknytning till den kommunistiska doktrinen saknas. I denna bemärkelse är uttrycket praktiskt taget liktydigt med fred, och just i den här bemärkelsen har många velat uppfatta den fredliga samexistensen i västerlandet, eftersom den ju då innebär, att det enda andra alternativet är krig.

Den fredliga samexistensen har emellertid småningom fått en allt konkretare innebörd också som en norm, inte bara som ett allmänt beskrivande uttryck. I den fredliga samexistensens namn har man framfört mera detaljerade regler för hur umgänget mellan stater ur de två lägren skall arrangeras. Det gjorde de sovjetiska delegaterna redan år 1927 vid den stora ekonomiska konferensen i Genève, och på 1930-talet talade Litvinov ofta om samma saker i Nationernas förbund. Den här historiska utvecklingen har småningom lett fram till den nuvarande situationen, där den fredliga samexistensen som en norm vanligen förklaras med hjälp av de s. k. fem principerna. Dessa principer kom ursprungligen till användning vid ett möte av Burmas, Indiens, Indonesiens och Kinas regeringschefer år 1954 och har senare ofta använts i gemensamma deklARATIONER bl. a. av Sovjetunionens, Burmas och Indiens regeringschefer. De fem principerna är:

- 1) ömsesidig respekt för territoriell integritet och suveränitet,
- 2) nonaggression,
- 3) icke-inblandning i den andra partens inre angelägenheter,
- 4) jämlikhet och ömsesidig fördel samt
- 5) fredlig samexistens.

Alla fem kallas vanligen de fem principerna för fredlig samexistens, men samtidigt finner vi alltså att den femte punkten ensam för sig heter fredlig samexistens. Här är den alltså samtidigt uppfattad i trängre och vidare bemärkelse. Dessutom är de fyra första principerna utan vidare tillämpliga också på relationerna mellan stater inom det socialistiska lägret, medan den femte ersättes med proletär internationalism.

De fyra första principerna innehåller överhuvud inte någonting nytt. Man kan finna stöd för dem både i den traditionella folkrätten och i FN-stadgan, och de har godkänts också t. ex. av den asiatisk-afrikanska konferensen i Bandung av år 1955. Om man likställer den femte principen helt enkelt med det allmänna begreppet „fred”, kan man säga att alla den fredliga samexistensens fem principer finns erkända i folkrätten och FN-stadgan, men då förefaller det meningslöst att inskränka deras användning enbart till relationer mellan

stater från de två lägren. Detta påpekas i allmänhet inte på kommunistiskt håll, men man *bör* tydligen ge en särskild betydelse åt den femte principen för att det skall vara någon idé att tala om fredlig samexistens som ett särskilt begrepp.

Vissa försök i den riktningen har man också gjort genom att tala om s. k. aktiv samexistens. Det sägs att den fredliga samexistensen kräver samarbete, handel och tävling mellan de två lägren. I en stat som behärskas av ett kommunistiskt parti, där hela samhället således på sätt och vis är mobiliserat för att förverkliga ett visst ekonomiskt och politiskt program under enhetlig ledning, ligger det nära till hands att inta en tävlingsattityd till andra länder. Till exempel i Sovjetunionen brukar man ständigt publicera produktions-siffror som jämför den sovjetiska produktionen eller produktionsökningen med motsvarande siffror för västerlandet eller Förenta staterna. Tävlingen om inflytande i de underutvecklande länderna är en annan ganska ny aspekt av tävlingen mellan de två systemen.

En svårighet med allt talet om aktiv samexistens är naturligtvis att det inte finnas några mera detaljerade normer för hur mycket handel, samarbete o. s. v. som borde genomföras. Det finns inga avtalade regler för tävlingen mellan de två systemen; däremot är man på kommunistiskt håll övertygad om att segern kommer att gå till dem. Liksom så ofta i den kommunistiska utrikespolitiken förefaller det som om principen hade utvecklats efter att man beslöt göra en ändring i politiken. Sedan omkring år 1955 har ju staterna i det socialistiska lägret strävat att komma bort från sin isolering och ta mera aktivt del i internationellt samarbete, skaffa kontakter också med avlägsna länder, bygga upp en „fredszon” o. s. v. Tidigare, t. ex. under 1930-talet, talade man överhuvud inte om aktiv samexistens. Det kan naturligtvis hända, att också den termen blir en bestående del av den kommunistiska teorin, för det är tydligt att hela föreställningen om fredlig samexistens fortfarande håller på att utvecklas. Begreppsförvirringen är stor, och uttrycket användes i många olika bemärkelser.

Det är ganska intressant att konstatera, att Jugoslavien har visat stort intresse för utvecklingen av begreppet fredlig samexistens och att man i synnerhet i Jugoslavien mycket tidigt började tala om aktiv samexistens. Jugoslavien har ofta strävat att inta en medlande hållning mellan de två blocken i världspolitiken, och det förefaller som om man på jugoslaviskt håll vore benägen att tillämpa den fredliga samexistensens principer på relationerna till både öst och väst. Inom det socialistiska blocket anser man att Jugoslavien står utanför, men i alla fall närmare än någon kapitalistisk stat. Då är det kanske ändå inte korrekt att tillämpa den proletära internationalismens principer på Jugoslavien, och landet befinner sig följaktligen faktiskt i den unika situationen, att det kan motivera en tillämpning av den fredliga samexistensens principer åt båda hållen.

I relationerna mellan stormakterna kommer man antagligen aldrig att kunna enas om hur den fredliga samexistensen skall tillämpas. Det kan vara lätt nog att uppnå enighet om ord — de fem principerna kan ju som sagt betraktas som delar av den traditionella folkrätten och FN-principerna — men de är tillräckligt vaga för att kunna tolkas på olika sätt. Till exempel Förenta staterna har ju angivit som mål för sin utrikespolitik „fredlig befrielse av de kommunist-kontrollerade nationerna”, vilket knappast kan förenas med den anda av stabilitet och status quo som är förknippad med de fem principerna. Å andra sidan finner man utan svårighet kommunistiska kommentarer, som påvisar mycket flere brott av Förenta staterna mot den fredliga samexistensens principer — redan de amerikanska militärbaserna i andra länder och den amerikanska ekonomiska hjälpen anses vara tillräckliga bevis. På kommunistiskt håll vore man väl knappast någonsin villig att erkänna, att t. ex. Förenta staterna följer eller kan uppriktigt följa den fredliga samexistensens politik. Det framhålles så ofta, att imperialisterna är mot fredlig samexistens, och doktrinen kräver att vissa länder *måste* fördömas, emedan de följer en imperialistisk politik. Å andra sidan heter det, att t. ex. Sovjetunionen *av naturen* följer och alltid har följt den fredliga samexistensens politik, och därför är det otänkbart att i dess namn kräva några eftergifter eller kursförändringar i den sovjetiska utrikespolitiken.

Bland de fem principerna talas det om ömsesidig respekt för suveräniteten och om icke-inblandning i varandras inre angelägenheter. Dessa principer är tydligen avsedda bl. a. att skydda varje etablerad kommunistisk regim. Det måste ju vara ett minimikrav för en kommunistisk utrikespolitisk teori, att den förutsätter att regimen skyddas från yttre angrepp. Då man ibland på västlig sida har försökt ge den fredliga samexistensen en så långt gående tolkning, att det skulle röra sig om skydd mot all slags verksamhet som kan störa den existerande politiska regimen också i västerlandet och följaktligen innebära att kommunistpartierna i västerlandet inte skulle få stöd eller ledning från utlandet, så har den tolkningen blivit skarpt avvisad på kommunistiskt håll. Det brukar tvärtom betonas, att samexistensen gäller endast stater, den ideologiska kampen skall fortgå lika oförsonligt som förut, och det kan inte bli fråga om att diskutera åtgärder som på något sätt kunde minska kommunistpartiernas slagkraft.¹¹⁾ Västerländska kritiker har då påpekat, att det är inkonsekvent att den fredliga samexistensen skall tillåta en ständig ideologisk kamp inspirerad och ledd från det socialistiska lägret och som sträcker sig över alla andra stater, medan det inte får förekomma någon motsvarande kamp innanför det socialistiska lägret. Den här synpunkten är emellertid främmande för en marxist, eftersom han anser att de socialistiska staterna befinner sig på ett högre stadium i en utveckling, som alla enligt historiens lagar skall följa.

Så länge den fredliga samexistensen uppfattas som en norm, har den således knappast någon betydelse för relationerna mellan de två lägren som helhet eller mellan stormakterna, men två enstaka stater kan säkert nå enighet om dessa tolkning, så länge det är fråga om någon mindre betydande västerländsk stat på den ena sidan. Kommunisterna ger ändå inte avkall på sin tolkning, men för de västerländska stater som inte direkt associeras med imperialismen och inte har anledning att resa långtgående krav på motparten är det inte svårt att acceptera den visserligen oklara kommunistiska tolkningen. För kommunisterna själva har teorin om den fredliga samexistensen utan tvivel spelat en avgörande roll under det dynamiska utrikespolitiska skede, som började omkring år 1955.

Medan den fredliga samexistensen utgår från en attityd av klasskamp, utgår teorin om den proletära internationalismen från en föreställning om fullständig solidaritet och fullständigt sammanfallande intressen mellan staterna i det socialistiska lägret. Med den proletära internationalismen uttryckes proletariatets internationella klassolidaritet, och den tillämpas dels i relationerna inom det socialistiska lägret och dels också i form av stöd från det socialistiska lägrets sida till proletariatet i andra länder.

Beskrivningar av relationerna mellan staterna inom det socialistiska lägret är inte så mångtydiga som beskrivningarna av relationerna med kapitalistiska stater. Det är en idealbild av jämlikhet och broderskap, av fullständig enighet i program och åsikter, ett frivilligt iakttagande av exakt samma utrikespolitik, som här kommer till synes. I mycket påminner dessa beskrivningar om den idealbild, som ibland har skapats av det brittiska samväldet. Kärnpunkten i den proletära internationalismen är enigheten och solidariteten, och det är naturligtvis de kommunistiska partiernas totalitära och centraliserade karaktär, som gör enigheten möjlig. Avvikelser betraktas som förräderi mot proletariatet. Det var i den proletära internationalismens namn som det jugoslaviska proletariatet efter 1948 uppmanades resa sig och störta Titos regim, och det var i den proletära internationalismens namn som de sovjetiska trupperna såg till att den ungerska revolten av år 1956 inte kunde fullföljas. Med proletariatet förstås alltså huvudsakligen de grupper, som är strikt solidariska med Sovjetunionen, det land som har avgörandet när det gäller att uttolka den marxistisk-leninistiska läran.

Eftersom den proletära internationalismen är ett klassbegrepp, en klassinternationalism, kan till exempel deltagande i NF, FN eller någon annan internationell organisation eller samröre med borgerliga stater inte betraktas som något tecken på internationalism enligt kommunistisk uppfattning. Om ett kommuniststyrt land bör delta i dessa former av samarbete är snarare en taktisk fråga eller också kanske den kan sammankopplas med föreställ-

ningarna om fredlig samexistens, men det finns inte någon principiell internationalism som skulle ge anledning till sådant samarbete.

Internationalismens klasskaraktär betonades redan år 1927 av Stalin. Det yttrandet gjordes under en period av krigspsykos i Sovjetunionen, men det har ofta senare citerats som en allmän grund för den proletära internationalismen:

„Internationalist är den som oreserverat, utan vacklan, utan villkor är beredd att försvara Sovjetunionen, emedan Sovjetunionen är bas för den världsrevolutionära rörelsen, och denna rörelse kan inte försvaras eller föras framåt utan att försvara Sovjetunionen.”¹²⁾

I praktiken kan man se den proletära internationalismens politik som ett slags utvidgning av den sovjetiska politiken utanför Sovjetunionens gränser. Samma enighet och solidaritet under enhetlig kontroll, som råder inom Sovjetunionen, utbreddes bara vidare genom de övriga länderna inom det socialistiska lägret. Den här liknelsen möter man också ofta i den kommunistiska litteraturen.

Läran om proletär internationalism brukar ofta kompletteras med ett samtidigt framhävande av patriotismens, t. ex. den s. k. sovjetpatriotismens värde. Man har således fått ett begreppspar, patriotism—proletär internationalism, som anges vara två sidor av samma sak. Det här begreppspar har efter andra världskriget också fått sin antites, nämligen begreppspar borgerlig nationalism—kosmopolitism. Den kommunistiska uppfattningen om patriotismen anknyter förstas till vissa traditionella uppfattningar om folktraditioner, nationell kultur o. s. v., men eftersom den samtidigt är en annan sida av den proletära internationalismen, är den också ett klassbegrepp. Därför anses det på kommunistiskt håll vara en patriotisk handling, då kommunisterna i västerlandet lovar att hjälpa sovjettrupperna ifall det skulle bli krig mellan öst och väst.

Kosmopolitismen betecknas som en reaktionär borgerlig ideologi, ett vapen för monopolens kamp mot folkens nationella suveränitet, ett ideologiskt medel för imperialismens förslavning av de fria folken, som skapar en likgiltig inställning till det egna fosterlandets intressen. I hela den hätska kommunistiska kampanjen mot s. k. kosmopolitism framgår att det huvudsakligen är olika former av suveränitetsbegränsning man misstror. Enligt kommunistisk uppfattning ligger det något särskilt farligt och hotfullt i sammanslutningar av kapitalistiska stater, eftersom det innebär starkare imperialistisk kontroll och förtar verkningarna av lagen om kapitalismens ojämna utveckling. Suveränitetsbegränsning och sammanslutning således ökar krigshotet mot det socialistiska lägret och fördröjer revolutionen. För närvarande håller man också, kanske för konsekvensens skull, styvt på formell suveränitet också innanför det socialistiska lägret. Tidigare föreställde man sig, att nya stater där revolutionen segrar skulle uppgå i Sovjetunionen.

Det här är bara ett exempel på hur den kommunistiska teorin utvecklas och förändras, med bevarande av de viktigaste grundläggande lärorna. Den kommunistiska utrikespolitiska teorin har efter andra världskriget tillförts många nya drag.

I västerlandet hör man ofta påstås, att den kommunistiska utrikespolitiken kan vara mera smidig och föränderlig än den västerländska utrikespolitiken, därför att partiets totala makt i en kommuniststyrd stat tillåter den att göra plötsliga ändringar i politiken, så plötsliga att de inte skulle kunna genomföras i en mera tungrodd västerländsk demokrati. Å andra sidan påstås det lika ofta, att den kommunistiska utrikespolitiken är stel och fastlåst, inte viker en tum från intagna positioner, inte minst därför att den är alltför fixerad vid den kommunistiska doktrinen.

Dessa två påståenden kan mycket väl vara sanna samtidigt, om man utsetter dem för en närmare analys. Motsatsen till västerlandet är förresten inte alls så utpräglad — också en västerländsk stat kan om det gäller handla snabbt, t. ex. Förenta staterna vid Korea-krigets utbrott. I en kommuniststyrd stat finns det naturligtvis goda möjligheter att fatta snabba beslut och göra tvära vändningar i utrikespolitiken, men alla sådana ändringar rör sig nog inom vissa gränser, som uppdras av teorin. Teorin förändras och utvecklas i enskildheter, men dess grundläggande kännetecken bevaras. Framför allt är kommunisterna i varje situation ytterst säkra på sig själva, de är nästan aldrig benägna att anse sig ha begått något misstag i utrikespolitiken. Enligt deras uppfattning grundar sig utrikespolitiken på förmåga att skilja ytliga företeelser i det internationella livet från historiskt lagbundna processer och med kännedom om den marxistisk—leninistiska vetenskapen kunna förutse den kommande utvecklingen. I varje givet ögonblick har den kommunistiska utrikespolitiken därför varit riktig, oberoende av vilka ändringar den senare har genomgått.

Ett permanent drag i den kommunistiska utrikespolitiska teorin är den uppmärksamhet, som har fästs vid samhällets klassindelning och vid de nationalistiska rörelserna mot kolonialvälde. Den kommunistiska teorin kräver att man solidariserar sig just med sådana rörelser. Visserligen bekämpade kommunisterna Nehru och andra asiatiska nationalistledare fram till omkring år 1953, eftersom man då strikt höll på att endast kommunisterna själva representerade den äkta folkkampen mot kolonialismen, men senare har kommunisterna haft mera framgångar genom att ingå förbund med de stora nationaliströrelserna. De kommunistiska framgångarna i kontakterna med arabnationalismen och andra motsvarande rörelser i Asien och Afrika är ju välkända. Hos dessa rörelser kan man också studera ett mycket intressant fenomen, som jag inte kan gå närmare in på, men som jag i alla fall vill nämna, nämligen att andra politiska rörelser direkt lånar vissa drag ur den kommunistiska utrikespolitiska teorin. Det är i synnerhet läran om imperialis-

men som en nödvändig följd av den moderna kapitalismens utveckling, som har blivit ganska allmänt accepterad i dessa nationalistiska rörelser. Egentligen är visserligen den här läran inte av strikt kommunistiskt ursprung, eftersom Lenin lånade den av Hobson, men den har i alla fall huvudsakligen utvecklats och förknippats med kommunismen. En av de viktigaste latinamerikanska politiska och sociala rörelserna, aprismen i Peru, har ju uttryckligen införlivat den av Lenin uttolkade läran om imperialismen med sin egen ideologi. Aprismens grundare Haya de la Torre försåg läran med ett eget korollarium, nämligen att medan imperialismen är kapitalismens högsta stadium i en kapitalistisk stat, så är den dess första eller lägsta stadium i de underutvecklade länderna.¹³⁾

K A L L H Ä N V I S N I N G A R

- 1) *Pravda*, 22. 10. 1947.
- 2) Se t.ex. *Stalin*, Voprosy leninizma 142 f. I sin rapport till 21 partikongressen i januari 1959 förklarade emellertid Hruščëv, att Sovjetunionen numera är så stark att vilken som helst imperialistisk aggression kan slås tillbaka. Då det således inte i hela världen finns någon som förmår återinföra kapitalismen i Sovjetunionen, kan man enligt Hruščëv nu säga, att socialismen har segrat även slutgiltigt i Sovjetunionen — trots att det ännu finns kapitalistiska stater. Se *Pravda*, 28. 1. 1959.
- 3) *Pravda*, 25. 11. 1946.
- 4) *Boļševik* nr 16/1951.
- 5) Se *Kommunisti* nr 10/1958. En auktoritativ bekräftelse på att man anser den kapitalistiska omringningen vara avslutad gavs av Hruščëv i rapporten till 21 partikongressen. *Pravda*, 28. 1. 1959.
- 6) *Lenin*, Otčët CK. VIII S'ezd RKP(b). Sočinenija 29, 133.
- 7) *Pravda*, 10. 2. 1946.
- 8) *Stalin*, *Ekonomičeskie problemy socializma v SSSR* 32—36.
- 9) *Pravda*, 15. 2. 1956.
- 10) *Lenin*, Otvet na voprosy korrespondenta amerikanskoj gazety „New York Evening Journal”. Sočinenija, 30, 340.
- 11) Se t.ex. *Ajrapetjan & Kabanov*, *Leninskie principy vnešnej politiki sovetskogo gosudarstva* 102, som direkt betecknar samexistensen som en kamp.
- 12) *Stalin*, *Meždunarodnoe položenie i oborona SSSR*. Sočinenija 10, 51.
- 13) Se t.ex. *V.R. Haya de la Torre*, *Treinta años de aprismo*, kap. VI.